

Speciális étkezés – speciális olvasmányok
Három gyermekkönyv olvasóközpontú értelmezése

Pályamunka lezárásának
dátuma: 2025.01.15

1. Bevezetés

A gyermekek mesék által tanulhatnak meg kapcsolódni a világhoz. Számos szociális kérdést segíthetnek megérteni nekik a mesék. Mára igen sok erre specializálódott mesekönyv található meg. Ezek a gyermekek önbizalmát, empátiáját, önmegismerését és -elfogadását hivatottak építeni.¹ Bizonyos mesekönyvek specifikusan egy - egy félelemmel foglalkoznak, mint a sötétségtől vagy új helyzetektől való félelem. Itt számtalan mesekönyvet említhetnénk, ilyenek például Jill Tomlinson *A bagoly, aki félt a sötétben* vagy Anna Llenas *A színszörny című* könyve, ami az érzelmek megismerésével foglalkozik. A „Mit kezdünk a ...” sorozatban pszichológiai útmutatót kapnak a szülők, és félelemoldó meséket a gyermekek. Ennek a háromrészes sorozatnak, amelyben az akaratosság, a szorongás és az agresszió témája jelenik meg, különlegessége, hogy a szerzők, Deliága Éva és Lovász Hajnalka gyermekpszichológiai, illetve pedagógiai végzettséggel rendelkeznek.

A fent felsoroltak olyan témakörök, amelyekkel a legtöbb gyermek és szülője szembesül a gyermek életének első éveiben. Azonban minden gyermek más, és sokan közülük összetettebb problémákkal élnek együtt, mint a sötétségtől való . Magyarországon - ahogyan a világ minden pontján - egyre több és több gyermek él ételérzékenységgel, illetve különböző anyagcsere-betegségekkel. Ezek a betegségek vagy intoleranciák meghatározzák a mindennapjaikat, kihatnak szociális kapcsolataikra. Gyakran kerülnek hátrányos vagy általuk hátrányosnak megélt helyzetbe a közétkeztetés alkalmával is. Ezek a gyermekek ugyan kisebbséget képeznek a társadalomban, főként az egyes ételintoleranciákat és anyagcsere-betegségeket különválasztva, de a World Allergy Organization Journal 2013-as adatai szerint az ételallergiás óvodáskorúak aránya a fejlett országokban már elérte a 10%-ot.² Mára ez az arány jóval magasabb lehet. A World Allergy Organization Journal százalékos adatait Magyarországra vetítve sok tízezer gyermeket jelentenek.

Ezek a gyermekek, mint fentebb említettem, nap mint nap találkoznak másságukkal. Az iskolában, óvodában szembesülnek vele, hogy nem fogyaszthatják ugyanazon élelmiszereket, mint egészséges társaik. A laktózérzékenyek nem ihatnak tejet, a tejfehérjére allergiások ezenkívül semmilyen sajtot és egyéb tejterméket nem fogyaszthatnak, egy diabéteszes gyermeknek meg kell tanulnia akár napi többször ellenőriznie a vércukorszintjét. Az anyagcsere-betegséggel együtt élő gyermekek szüleinek a gyermek korai éveiben

¹Jenei Teréz, *Segítő könyvek a kortárs magyar gyermekirodalomban*, Magiszter2019/2, 68-69

² World Allergy Organization Journal: A global survey of changing patterns of food allergy burden in children, <https://waojournal.biomedcentral.com/articles/10.1186/1939-4551-6-21> 2013 (2024)

tudatosítaniuk kell az érintettel, hogy akár egy szelet felkínált sütemény elfogadása az óvodában súlyos értelmi fogyatékosághoz vezethet.

A mese mindenkié, a mese gyógyít, segít elfogadni önmagunkat, félelmeinket feloldani. Az irodalomterápia módszere pontosan ezeket az irodalmi szövegekben rejlő lehetőségeket használja fel terápiás célra. Mégis a szülőknek, akik a meséken keresztül is szeretnének segíteni gyermekeiknek elfogadni az ételérzékenységet vagy anyagcsere-betegséget, igen kevés eszköz van a kezükben.

Dolgozatomban három gyermekkönyv kognitív narratológiai elemzésén keresztül mutatom be, hogy az ételérzékeny vagy anyagcsere-beteg gyermekek számára milyen egyedi értelmezési lehetőségek létezhetnek. Ezek az értelmezések mind eltávolodnak a szöveg központú elemzéstől és a középpontba az olvasót állítják. Az elsődleges hipotézisem az volt, hogy az ételérzékeny és vagy anyagcserebeteg gyermekek gyermekkönyvekre irányuló befogadói attitűdjében valamilyen különleges mintázat fedezhető fel, amely összeköthető betegségükkel. Ennek az előzetes feltevésnek az alátámasztására félig strukturált interjúkat készítettem három gyermekkel és azok szüleivel. Az elkészült interjúk alapján megállapítottam, hogy a betegség vagy ételintolerancia hatásának a mindennapokra el kell érni egy bizonyos küszöböt, hogy az ezekre vonatkozó különleges mintázat megjelenjen a meseolvasási szokásokban. Az interjúk és a gyermekkönyvek olvasóközpontú elemzése együttesen támasztják alá a kutatás eredményét.

2. Elméleti és módszertani háttér

Az interjúk és a mesekönyvek elemzése előtt a következő fejezetben bemutatom az interjú készítés módszertanát, a kognitív narratológia és a biblioterápia fogalmát, és a kutatás témájához való szoros illeszkedésüket. A kognitív narratológia irányzata, a *reader response* vagy olvasói válaszkutatás és a biblioterápia működési elvének részletesebb ismerete nyújt elméleti háttérrel dolgozatomhoz. A három gyermekkönyv értelmezése dolgozatomban kognitív narratológiai szempontból történik. A szöveg értelmezésének célja az egyéni befogadási lehetőségek feltárása és összehasonlítása a szövegközpontú, strukturalista irányzatnak megfelelő szövegelemzéssel.

2.1 A kutatás alapját szolgáló interjúk

Hipotézisem alátámasztása érdekében olyan családokat kerestem a környezetemben, ahol a gyermekek vagy valamilyen ételintoleranciával, vagy anyagcsere-betegséggel élnek együtt. Az interjúalanyok kiválasztásánál figyelembe vettem a gyermekek életkorát és elsősorban azt, hogy milyen ételérzékenységgel vagy anyagcsere-betegséggel élnek. Előzetesen öt családdal vettem fel a kapcsolatot, amelyekben előfordult laktózintolerancia, gluténérzékenység, illetve

egy fenilketonúria nevű anyagcsere-betegség. A kapcsolatfelvétel során világossá vált, hogy a laktózérzékeny gyermekek életmódjára nincsen intoleranciájuk olyan mértékben hatással, ami tükröződhetne a meseolvasási szokásokban. Mindkét családtól, ahol a laktózintolerancia áll fent azt a visszajelzést kaptam, hogy nem tartanak szigorú laktózmentes diétát. Így a két gyermeket már az interjúk elkészülése előtt kizártam a kutatásból, mivel feltételeztem, hogy a velük készülő beszélgetés nem segítené elő a kutatást.

A másik három gyermekkel, kettő gluténérzékennyel és egy fenilketonúriással készítettem végül félig strukturált interjúkat, amelyek már relevánsnak bizonyultak a témában. Ezek segítségével sikerült részben igazolnom előzetes feltevésemen, valamint talán egy olyan határt vagy küszöböt, amely meghatározza, hogy az adott betegség életmódra gyakorolt hatása összeköthető-e egyedi befogadói attitűddel a gyermekkönyvekre tekintve.

Az interjúk személyesen készültek el, előzetesen összeállított kérdés-lista alapján. Hangfelvételre rögzítettem a válaszokat, később ezek alapján értékeltem a beszélgetéseket.

Itt röviden még szükséges kitérnem arra, hogy milyen típusú érzékenység a laktózintolerancia és a gluténérzékenység, valamint a fenilketonúria nevű anyagcsere-betegség ismertetésére. Ezek megismerése segíti elő, hogy megértsük, miért hat ki egy anyagcsere-betegség erőteljesebben a meseolvasási szokásokra, mint a laktózérzékenység.

A laktózérzékenység egy emésztőszervrendszeri probléma. A tejtermékekben előforduló laktózt a laktáz nevű emésztőenzim alakítja át egyszerű cukrokká, melyek a vékonybélben szívódnak fel. Ha a laktáz enzim hiányzik a szervezetből, nem tud végbemenni az átalakulás és különféle emésztőrendszeri panaszok jelentkeznek. A laktóz-intoleránsoknak ezért laktózmentes diétát kell követniük, de számukra gyakorlatilag minden tejterméknek megtalálható az alternatívája, illetve, bizonyos sajtokat, joghurtokat gond nélkül fogyaszthatnak.³

A gluténérzékenység egy genetikai alapon kialakuló autoimmun betegség, amely kezelés, speciális diéta betartása nélkül a vékonybél bolyhainak visszafordíthatatlan pusztulásával jár. A betegség nem gyógyítható, az érintetteknek egész életük során gluténmentes (búza-, árpa- és rozsmentes) diétát kell követniük.

A fenilketonúria egy enzimhiányos zavar, amely idegrendszeri károsodást okoz. Az irreverzibilis károsodás elkerülése érdekében a beteg gyermekeknek születésüktől fogva

³ Laktózérzékeny.hu, <https://laktozerzekeny.hu/mit-ihat-es-ehet-egy-laktozerzekeny-es-mit-nem-osszefoglalo-tablalat/> , 2024.11.24

speciális és szigorú fehérje-, illetve fenilalaninban szegény étrendet kell követniük, mivel a májukban nem termelődik a fenilalanint átalakító enzim. Ez tekinthető egy vegán étkezési módnak is, azzal a szigorítással, hogy bizonyos hüvelyeseknek és gabonaféléknek is túl magas a fehérjetartalmuk. A diéta kiegészítéséül a betegeknek egy speciális tápszert kell fogyasztaniuk az aminosavak pótlására.

Fontos azt is megemlíteni, hogy egy abszolút kisebbségi csoportról van szó. Magyarországon nagyjából minden tízezeredik gyermek születik PKU-val.⁴

Az elkészült interjúk részletes bemutatása, azok értékelése és a belőlük levonható következtetéseket a dolgozat egy későbbi fejezetében tárgyalom. A kutatás szempontjából az anyagcserebeteg gyermekkel készült interjú szolgált a legrelevánsabb tapasztalattal, így hangsúlyosan annak elemzése jelenik meg.

2.2 Kognitív narratológia

A kognitív narratológiát nehéz különálló irányzatként besorolni. A posztklasszikus narratológiák sorába tartozik, amelyek a klasszikus narratológia elméleteit bővítik ki. Az elbeszélés elméletének bővülése során létrejöttek olyan irányzatok, amelyek diszciplináris határokat lépnek át (ilyen például az intermediális elbeszélés elmélet vagy a transzgenerikus narratológia), illetve olyanok, amelyeket a kontextuális narratológia különböző irányainak tekinthetünk (feminista narratológia, posztkoloniális narratológia, kognitív narratológia).⁵

Ezen elbeszéléseleméleti irányzatok közül a dolgozathoz elsősorban a kognitív narratológia alaposabb ismerete szükséges. Az elbeszéléselemélet leírásához Jeney Éva-*Kognitív narratológiák*, Horváth Márta „Megtestesült olvasás” - *A kognitív narratológia empirikus alapjai* és A. Jászó Anna *Az olvasó és a szöveg* című tanulmányát használok.

A narratológia tudományágának alapító mondatait Tzvetan Todorov írta le *Grammaire du Décameron* című könyvében 1969-ben.⁶ Ekkor Todorov egy még nem létező tudományként tekintett a narratológiára. A 2000-es évekre Ansgar Nünning már különválasztja a klasszikus és posztklasszikus elbeszéléseleméletet. A posztklasszikus narratológiákat nyolc típusra osztja, ezekből egy a kognitív elbeszéléselemélet.⁷ A kognitív narratológia arra keresi a választ, hogy milyen mentális feltételek befolyásolják az adott szöveg megértését, értelmezési módját.

⁴ RIROSZ, <https://www.rirosz.hu/betegsegleiras/fenilketonuria/>, 2024.11.24

⁵ Bernáth Árpád, Orosz Magdolna, Radek Tünde, Rác Gabriella, Tőkei Éva, *Irodalom, irodalomtudomány, irodalmi szövegelemzés*, 4. fejezet, https://germanistik.elte.hu/irodbev/4fejezet.htm#_Toc147040109, (2024.11.14)

⁶ Jeney Éva, *Kognitív narratológiák*, Literatura, 2017/3, 230

⁷ Ansgar Nünning, *Narratologie ou narratologies?*. idézi: Jeney Éva, *Kognitív narratológiák*, Literatura, 2017/3

Létrejött az előzményének tekinthető, hogy a pszichológia az 1970-es évektől kezdett beemlíteni irodalmi szövegeket, elbeszéléseket vizsgálataiba.

Az elmélet központjában a befogadás áll, az, hogy az olvasóban a szöveg befogadása alatt hogyan jönnek létre különböző jelentések. A kognitív narratológiai elemzés fókuszja a szövegről az olvasóra kerül át. Ehhez a kognitív tudományok bevonása szükséges a narratológiába. A korábbi irányzatok, mint a strukturalista elbeszéléselemzés a szubjektív értelmezések nagy száma miatt kizárták az empirikus olvasót kutatásaikból. Egy a szöveg által létrehozott olvasót és nem pedig empirikus olvasót feltételez a strukturalista irányzat.⁸ Ez azt jelenti, hogy a kutatások, szövegelemzések alapja nem az adott individuális olvasó, hanem egy általános, akiről feltételezhető a szöveg egyértelmű értelmezése.

Ezek az egyedi értelmezések ugyan szubjektívak és végtelen számú létezhet belőlük, de a kognitív pszichológia bevonásával felfedezhetünk olyan sémákat, amelyek következetesen implikálhatnak egy-egy egyedinek mondható befogadói attitűdöt. Horváth Márta *A történet mondás eredete* című könyvének bevezetőjében úgy fogalmaz, hogy az „*olvasó...a szerzővel együtt hozza létre az irodalmi művet*”.⁹ A kognitív narratológián keresztül vizsgálhatjuk, melyek azok a folyamatok, amelyekkel az olvasó részt vesz a szöveg megalkotásában és végsősoron annak értelmezésében. Horváth Márta ezeket a folyamatokat három részre osztja. Egyrészt figyelembe kell venni az olvasó mentális folyamatait, szubjektív élményeit, előzetes tapasztalatait, emlékeit, preferenciáit. Ezenkívül lehetnek kulturálisak, tehát adott kultúrákban események, jelenségek olyan konnotációkkal rendelkeznek, melyek a kultúrában élők között azonos módon jelennek meg. Harmadrészt univerzálisak, amelyek az emberi gondolkodásra általában jellemző kognitív folyamatok során keletkeznek.

Jelen dolgozat szempontjából a legfontosabb a fent említett első pont, amely szerint a kognitív narratológiai kutatáshoz elengedhetetlen az egyedi mentális állapotok, saját élmények, preferenciák figyelembevétele. Tehát olyan szubjektív nézőpontoké, amelyek az egyes olvasókban eltérőek. Ugyanazon szöveg olvasásakor egyes olvasókban eltérő sémák jelenthetnek meg. Egy adott szituáció vagy jelenség korábbi átélése befolyásolja annak értelmezését az irodalmi szövegben is. Azonban nem tekinthetünk el attól sem, hogy az egyes olvasók átélhetnek azonos élményeket, lehetnek azonos tapasztalataik és preferenciái és ez a korábban említett három gyermekkönyv elemzésénél elengedhetetlenül fontos szempont lesz.

⁸ Horváth Márta, *A történet mondás eredete – Irodalom, evolúció, kogníció*, Typotex, Budapest, 2020

⁹ Horváth Márta, *A történet mondás eredete – Irodalom, evolúció, kogníció*, Typotex, Budapest, 2020

Horváth Márta „*Megtestesült olvasás*” – *A kognitív narratológia empirikus alapjai* című tanulmányában úgy fogalmaz, hogy egy szöveg jelentésének megismeréséhez szükséges a jelentést generáló folyamatok ismerete is.¹⁰ A. Jászó Anna tanulmányában találkozunk I. A. Richards jelentéseméletével, amely összeköthető Horváth Márta megállapításával. Az elmélet lényege, hogy a szöveggel szemben fontosabb a kontextus, és hogy maga a jelentés az olvasókban születik meg. Richards szerint a szavak értelmezése előzetes tudásoktól, tapasztalatoktól függ és egyes befogadókban különböző lehet.¹¹ Lousie Rosenblatt tranzakcióelmélete mellett Richards jelentésemlete adja a magyarul olvasói válaszkutatásként is ismert *reader response* vagy olvasóközpontú elemzés alapjait. A *reader response* tehát párhuzamba állítható azzal a felfogással, hogy a kognitív narratológiai elemzés során az olvasót helyezzük a középpontba, illetve annak egyedi élményeit, tapasztalatait.

Rosenblatt tranzakcióelméletét a legegyszerűbben úgy fogalmazhatjuk meg, hogy az olvasó és a szöveg között az olvasás aktusával végbemegy egy *tranzakció*.¹² Úgy is érthetjük, hogy a befogadó az értelmezés során hasonlóan nagy hatással van a történetre, mint maga a szerző. Ez egybevág a Horváth Márta tanulmányából idézett részlettel („*olvasó...a szerzővel együtt hozza létre az irodalmi művet*”) A. Jászó Anna egy másik tanulmányban így fogalmaz: „*Az elmélet lényege — köznapai szavakkal kifejezve — az, hogy a műben lévő üzenetre az olvasó válaszol, vagyis saját tapasztalatait, élményeit, saját életét keresi benne. Azt emeli ki, ami saját szempontjából fontos: tényeket vagy érzelmeket*”.¹³ Az érzelmek bevonásával természetesen ismét a pszichológia irányába tekinthetünk, illetve ide köthető a későbbiekben leírt irodalomterápia is, melynek célja bizonyos érzelmek megélése, verbalizálása irodalmi szövegeken keresztül.

Az Ansgar Nünning által *befogadás elméletre alapozó narratológiáknak* nevezett elméletek leírása során még fontos megemlíteni Lisa Zunshine, David Herman, Ronald Langacker munkásságát, amelyeket Horváth Márta ismertet hosszabban tanulmányában.¹⁴

Zunshine foglalkozik például azzal a kérdéssel, hogy mi az oka annak, hogy örömmel leljük fiktív történetek olvasásában. Herman és Langacker elméletei elsősorban a nyelv és a jelentés

¹⁰ Horváth Márta, „*Megtestesült olvasás*”, *A kognitív narratológia empirikus alapjai*, Literatura 2011/1, 4-5

¹¹ Odgen O. K. – Richards, I. A., *The meaning of meaning*, London: Routledge–Kegan Paul, 1923 idézi: A. Jászó Anna, Új pedagógiai szemle. 1996/3. 11-12

¹² A. Jászó Anna, *Az olvasás múltja és jelene. Az olvasás grammatikai, pragmatikai és retorikai megközelítésben*, Budapest, Trezor, 2006. 460.

¹³ A. Jászó Anna, *Az olvasás múltja és jelene. Az olvasás grammatikai, pragmatikai és retorikai megközelítésben*, Budapest, Trezor, 2006. 455-456

¹⁴ Horváth Márta, „*Megtestesült olvasás*”, *A kognitív narratológia empirikus alapjai*, Literatura 2011/1 7-13

kapcsolatával foglalkoznak. Ezen elméletek a kognitív narratológia alapjait tekintve rendkívül fontosak, azonban a kutatás során elsősorban csak a befogadói értelmezésre koncentráltam.

Jeney Évát idézve köthető össze legszorosabban dolgozatom egyik fejezetével a kognitív narratológia vizsgálata. Jeney szerint a kognitív narratológia két fontos kérdésre adhat választ. „Az egyik az, milyen értelmezéseket idéznek elő a történetek, s hogy azokat idézik-e elő, amelyek előzetesen feltételezett elvárásainknak megfelelnek. A másik, hogy az értelmezések kidolgozásának valóságos mechanizmusai megfelelnek-e azoknak a mechanizmusoknak, amelyeket a klasszikus narratológia képviselői feltételeztek, vagy ha nem, akkor miben térnek el azoktól?”¹⁵

Főként a gyermekirodalomban, de természetesen bármilyen irodalmi művel kapcsolatban előfordulhat, hogy a szerző egészen más befogadói értelmezésekre számít, mint amelyek a valóságban születnek majd. Minden befogadó más előzetes tudással érkezik a könyvhöz, más-más mentális állapotban olvassa vagy hallgatja a történeteket, ezért rendkívül nehéz egységes értelmezést találni. Ez azzal indokolható, hogy a gyermekek kognitív működése távolabb áll egy felnőttétől, mint két felnőtté egymásétól. Minden befogadó más előzetes tudással érkezik a könyvhöz, más-más mentális állapotban olvassa vagy hallgatja a történeteket, ezért rendkívül nehéz egységes értelmezést találni.

A mentális állapotokon kívül úgynevezett mentális aktusokat is figyelembe kell vennünk az elemzés során. Ezeket Vecsey Zoltán a kognitív narratológiáról írt tanulmányában *propozicionális attitűdöknek* nevezi.¹⁶ A mentális aktusok lehetnek különféle hitek, vélekedések, vágyak, bizonyos érzékelések vagy gondolatok. Ezek hasonlóan a viselkedést vezérlő mentális állapotokhoz szubjektívek és ugyanolyan mértékben befolyásolhatják az adott szöveg értelmezési lehetőségeit. Horváth Márta tanulmányában megjelenik a kauzális gondolkodás kérdése, illetve annak lehetősége, hogy a kauzalitás milyen *gondolati csapdákhoz* vezet.¹⁷ Az oksági gondolkodásnak köszönhetően bizonyos eseményeket ok-okozati összefüggésbe helyezünk egymással, így bizonyos egyedi vélekedésnek, hitnek vagy akár mentális állapotnak, korábbi tapasztalatnak köszönhetően az irodalmi művekben is olyan összefüggéseket fedezünk fel, amelyeket a szöveg nem tartalmaz.

¹⁵ Jeney Éva, *Kognitív narratológiák*, Literatura, 2017/3 237

¹⁶ Vecsey Zoltán: *Kognitív narratológia*. In: *Új elméletek a narratológiában*, Grimm, Szeged, 2010

¹⁷ Horváth Márta, *A történet mondás eredete – Irodalom, evolúció, kogníció*, Typotex, Budapest, 2020

A gyermekkönyveket elemző fejezetekben térek ki részletesen arra, hogy a dolgozatban vizsgált ételérzékeny vagy anyagcserebeteg gyermekek milyen egyedi tapasztalatokkal, élményekkel, mentális állapotokkal rendelkeznek, amelyek befolyásolhatják szöveg értelmezésüket.

2.3 Biblioterápia

Ahogy korábban említettem, a kognitív narratológia és a *reader response* bizonyos pontokon összekapcsolható a biblioterápia irányzatával. Mivel a kognitív narratológia erősen kötődik a pszichológiához, egyértelmű utat nyit az irodalom terápiás felhasználása felé is. A. Jászó Anna pedig kiemeli, hogy a *reader response* elmélet az olvasó érzelmeivel is hivatott foglalkozni. Az irodalmi szövegek kognitív irányból való vizsgálata rámutat irodalomterápiás lehetőségekre is. Jelenesetben arra, hogy a vizsgált gyermekek csoportja milyen egyedi tapasztalatoknak, akár traumáknak köszönhetően ad egyedi értelmezés a szövegnek. Ezáltal olyan szövegek is biblioterápiás hatást érhetnek el, amelyek esztétikain szempontból nehezen elemezhetőek, illetve olyanok, amelyek a szövegközpontú elemzés során nem kapcsolhatóak az olvasó feldolgozni kívánt érzelmeihez.

Az irodalmi szövegek terápiás használatának legősibb gyökereit az ókorban találhatjuk meg, de a terminust Samuel McChord Crothers használta elsőként az első világháború idején. A biblioterápia valódi megjelenése a második világháború alatt következett be, amikor a frontról hazaérkező katonák egészségügyi ellátásába már szerepet kapott a mentális problémák kezelése is. A hetvenes évektől terjedt el a módszer, Magyarországon Hász Erzsébet és Bartos Éva alkalmazták először és honosították meg.¹⁸

Kutatásomhoz és a dolgozat elméleti háttéréhez Béres Judit *Egy személyközpontú biblioterápia felé* és *A tranzaktív irodalomelmélet biblioterápiás alkalmazhatóságáról* című tanulmányait veszem alaposabb vizsgálat alá.

A biblioterápia leírásai alapján elmondhatjuk, hogy a módszer hatékonyan működik egyéni terápiás folyamat során is, de elsősorban csoportterápiás alkalmazásra használják. Hagyományosan, Hász Erzsébet megközelítése felől például a módszer sokkal inkább szövegközpontú, mint *személyközpontú*. Béres Judit az említett két tanulmányban azonban erősen a személyközpontúság felé közelít. Ő a biblioterápiát a következőképp definiálja: „A biblioterápia önismereti munka, amely során az olvasást és az írást terápiás céllal használjuk

¹⁸ Gulyás Enikő, *A biblioterápia kialakulása, fejlődése és fogalmi változásai, valamint helye a könyvtárban*, Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2015/1

fel.”¹⁹ Ez a megfogalmazás Jeney Éva definíciójával szemben például nem tartalmaz kikötést az olvasott mű esztétikai értékére. Jeney Éva megközelítése így hangzik:

„(...) alkalmazandó műveket nemcsak a célszemélyek életkori és élethelyzetének megfelelően, hanem az irodalomtörténeti – kánon és érték – szempontok alapján is kell válogatni”²⁰

Az, hogy Béres Judit nem helyezi előtérbe az esztétikai értéket jelen dolgozat szempontjából fontos megállapítás, hiszen a későbbi fejezetekben olyan mesekönyvről is lesz szó, melynek esztétikai értéke nem állapítható meg egyértelműen.

Béres leírja, hogy ahhoz, hogy valóban egyfajta terápia valósuljon meg, elengedhetetlen a pszichoterápiás szemlélet.²¹ Ezért érdekes egyébként, hogy nemzetközi szinten már korábban is inkább klinikai szakpszichológusok és egyéb mentálhigiénés szakemberek foglalkoztak a témával, míg Magyarországon sokáig a könyvtárosok hatáskörébe tartozott az irodalomterápia.

Az *Egy személyközpontú biblioterápia felé* című tanulmányban egyértelművé válik, hogy Béres megkérdőjelezi, hogy a terápiás hatást csakis a mű olvasása által kiváltott katarzis okozza.²² Ehhez az lenne szükséges, hogy a csoport terapeutája olyan műveket válasszon a terápiás ülésekre, amelyek alapvetően magas esztétikai értékkel rendelkeznek és magukban hordozzák a katarzist. Ez tehát a szövegközpontú megközelítés.

Egy másik megközelítés az, hogy mivel minden terápián résztvevő ember más mentális feltételekkel rendelkezik, más korábbi tapasztalatokkal, más érzelmekkel stb. valószínűleg nem ugyanazon a módon reagálnak egy-egy szépirodalmi műre. Mivel a terápiában résztvevő egyének számtalan módon reagálhatnak egy-egy történetre, nem találhatunk „helyes” befogadói értelmezést, vagy sokkal inkább azt mondhatjuk, mindegyik értelmezés *helyes*.²³

A másik fent említett tanulmány egyes pontjai összeköthetőek a kognitív narratológiával foglalkozó alfejezetben leírtakkal. Béres itt Norman N. Holland tranzaktív irodalomelméletét járja körül. Itt megjelenik ismét a *reader response* fogalma, amivel korábban A. Jászó Anna tanulmányában találkozhattunk. Összeköthető az elmélet L. Rosenblatt tranzakcióelméletével, melynek lényege, hogy az olvasó és a szöveg kölcsönösen hatással vannak egymásra. A. Jászó Anna megfogalmazása szerint vannak, akik egyáltalán nem az esztétikai élményért olvasnak, hanem saját életükben felmerülő problémákra keresnek választ, megoldást.²⁴ Rosenblattal

¹⁹ Béres Judit, *Egy személyközpontú biblioterápia felé*, Helikon 2016/2

²⁰ Jeney Éva: *Nyitott könyv. Irodalom, terápia, elmélet*. Budapest, Balassi Kiadó, 2012, 39.

²¹ Béres Judit, *Egy személyközpontú biblioterápia felé*, Helikon 2016/2

²² Béres Judit, *Egy személyközpontú biblioterápia felé*, Helikon 2016/2

²³ Béres Judit, *Egy személyközpontú biblioterápia felé*, Helikon 2016/2

²⁴ A. Jászó Anna, *Az olvasás múltja és jelene. Az olvasás grammatikai, pragmatikai és retorikai megközelítésben*, Budapest, Trezor, 2006.

ellentétben Norman N. Holland azonban nem nyelvelméleti alapot határoz meg, hanem a pszichoanalitika nyomán fejti ki elméletét. Norman szerint a különböző befogadói válaszok egy-egy szépirodalmi szövegre elsősorban nem a szöveg által meghatározottak, hanem maguktól az értelmezőktől, befogadóktól erednek.²⁵

A dolgozat későbbi fejezeteiben bemutatásra kerülő gyermekkönyveknél megfigyelhető, hogy ugyan teljesen eltérőek mind műfajilag, mind tartalmilag, mégis mind három tekinthető irodalom terápiás célú olvasmánynak. A kutatáshoz készített interjúból továbbá kiderül az is, hogyan alkalmazzák a mindennapokban az anyagcserebeteg gyermekkel élő családok az olvasottakat. Fontos a biblioterápia felőli megközelítés azért is, mert a későbbiekben leírt betegségek okoznak olyan traumákat a beteg gyermekeknek, amelyek feldolgozásához indokolt a külső segítség akár pszichoterapeuta személyében akár csak a gyermekkönyvek által.

3. Interjúk értékelése

Az előzetes kapcsolatfelvétel során öt gyermeket választottam ki a kutatáshoz, azonban kettő gyermek esetében elmondhatjuk, hogy válaszaik nem lennének relevánsak jelen dolgozatban. Nem folytatnak laktózmentes diétát, tehát nem jelenik meg az ételérzékenységgel kapcsolatos életmódbeli adaptáció, ezért nem várható, hogy az olvasmányaikra hatást gyakoroljon a nemlétező speciális élethelyzet.

A két laktózérzékeny gyermek kizárása után három gyermekkel készítettem interjút, akik a következőkben „K”, „A” és „B” gyermek megjelöléssel szerepelnek. Minden gyermeknek és szülőnek ugyanazokat a kérdéseket tettem fel, majd a válaszaik közül csak azokat használtam fel, amelyek relevánsnak tekinthetők a kutatás szempontjából. Kérdéseim a gyermekek meseolvasáshoz köthető szokásaikat járták körbe. A meseolvasás gyakoriságára, a felolvasás körülményeire tértem ki olyan kérdésekkel, mint: *„Anya vagy apa olvas jobban mesét?”*, *„Mikor szoktatok mesét olvasni?”*. A különböző befogadói értelmezésekre kerestem a választ olyan kérdésekkel, mint: *„Van kedvenc meséd?”*, *„Szoktad úgy érezni, hogy hasonlítasz egy mese szereplőjére?”* *„El tudnád mesélni, hogy néz ki a kedvenc meséd főszereplője?”*

„K” és „A” gyermekek testvérek, 9 és 12 évesek. Mindketten gluténérzékenyek. „B” gyermek 8 éves és a fenilketonúria (röviden PKU) nevű betegséggel él együtt. Ezek rövid leírását az előző fejezet tartalmazza.

²⁵ Béres Judit, *A tranzaktív irodalomelmélet biblioterápiás alkalmazhatóságáról*, MTA Irodalomtudományi intézet, 2013, 6-7

Az ételérzékeny és még inkább az anyagcsere-betegségekkel élő gyermekek nap mint nap szembesülhetnek másságukkal. Az iskolai, óvodai étkezések alkalmával például rendszerint más kerül a tányérjukba, mint egészséges társaikéba. A PKU-s gyermekek nem is vesznek részt a közétkeztetésben, a bevett gyakorlat az, hogy ebédidő előtt hazaviszik őket a szülők. Ez érthető, hiszen az intézmények nem tudják vállalni azt a hatalmas felelősséget, amivel ezeknek a gyermekeknek az étkeztetése jár. Kézenfekvő és biztonságos megoldás mindamelllett, hogy a gyermekek kimaradnak egy közösségi programból. Mégjobb megoldás lenne, ha az intézmények dolgozóinak lenne módja kiemelt figyelmet fordítani ezeknek a gyermekeknek az étkeztetésére. Ők nagyon gyorsan megtanulják, mit ehetnek és mit nem, hogy számolni kell a bevitt fehérje mennyiségét, hogy a megfelelő időpontban el kell fogyasztani a „tápszert”, akár segítséget is nyújthatnak a felnőtteknek ebben, de nyilvánvalóan egy óvodáskorú gyermek esetében a legjobb megoldás, ha az étkezés otthon történik.

„B” gyermek édesanyja az interjú során arról számolt be, hogy az óvodában szerencsájük volt a születésnapokkal és egyéb ünnepekkel, mert nem volt szabad édességet vinniük a gyermekeknek, hanem egy dobozt díszítettek fel gyertyákkal. Tehát a különleges étrendet követő gyermekek a közösségben számtalanszor találkoznak másságukkal, azzal, hogy nem csak mást esznek, mint társaik, gyakran nem is vehetnek részt a közös étkezésben.

A kutatás során igazolást nyert többek között az is, hogy az adott intolerancia vagy anyagcsere-betegség súlyossága igen szoros összefüggésben van azzal, hogy a mindennapi életben milyen szinten jelenik meg. A korábban ismertetett laktóz-intolerancia például enyhébb esetben hasfájáson kívül egyéb következménnyel nem jár, míg egy fenilketonúriás gyermek számára akár néhány gramm elfogyasztott fehérje is értelmi fogyatékossághoz vezethet.

Ebből a megállapításból kiindulva térek ki a „K” és „A” gyermekkel készült interjúkra, melyek nem vezettek a kívánt eredményhez. Előzetes kutatásaim és feltételezésem alapján azt vártam, hogy a gyermekek meseolvasási szokásaikban megjelenik az ételérzékenységhez, a mássághoz, a társaságból való kilógáshoz kapcsolódó mintázat. Ez nem így lett. A szülőkkel készült interjú során arra a kérdésre adott válaszból, hogy mennyiben befolyásolja a mindennapi életüket a glutén-intolerancia a következő következtetéseket vontam le.

A főproblémát az okozza, hogy a gluténmentes péksütemények nehezen elérhetőek, nem találják őket finomnak. Ezen kívül más téren nem érzi a szülő hátrányban a gyermekeket, otthon készítenek zsemlet stb, a gluténmentes élelmiszerek magas ára miatt.

Ezek alapján, miután a gyermekek életének igen kicsi szeletében jelenik meg az ételérzékenység tudata, illetve az azzal járó nehézségek, nyilvánvalóan a meseolvasási

szokásokat sem befolyásolja. Ez támasztja alá, hogy a „K” és „A” gyermek válasza is nemleges arra a kérdésemre, hogy „Szoktad-e úgy érezni, hogy hasonlítasz egy-egy mese szereplőjére?”

A gluténérzékeny gyermekek életmódja tehát nem tekinthető olyan speciálisnak, amely implikálhatna egy az ételérzékenységhöz köthető befogadói attitűdöt. Ezen a ponton megállapíthatjuk, hogy sem a laktózintolerancia sem a gluténérzékenység nem üti meg az általam vizsgált szűk csoportnál azt a küszöböt, amely befolyásolja a meseolvasási szokásokat.

„B” gyermek azonban az idézett kérdésre („Szoktad-e úgy érezni, hogy hasonlítasz egy-egy mese szereplőjére?”) egyértelmű igennel válaszolt és a vele készült interjú több pontja is tartalmazott olyan kijelentéseket, amelyekből következtetést vonathatunk le a témában.

A vele készült interjú alapján elmondható, hogy egy gyermek, akinek olyan mértékben nehezíti meg az életét egy étkezéssel összekapcsolódó betegség, mint egy PKU-sét, az fogékony lesz az őt támogató mesekönyvekre.

„Melyik a kedvenc mesekönyved?” kérdésemre kettő könyvet kaptam válaszul. Ezek Bíró Zsófia *A macska mondja meg!* és Schmidt Egon *A madáretető vendégei* című művei. A beszélgetés során szóba került még, egy kifejezetten a „B” gyermekhez szóló mesekönyv is, mint kedvelt darab, a *PIKUval az élet* című könyv, amelyet Balázs Panna televíziós műsorvezető készített PKU-s gyermekek szüleivel kollaborálva. A könyv inkább alkalmazott irodalomnak tekinthető, mint szépirodalmi alkotásnak, egy narratív formába öntött ismeretterjesztő füzet.

Édesanyja elmondása szerint a gyermeke által legkedveltebb és leggyakrabban olvasott rész *A macska mondja meg!* című gyermekkönyvből az, ahol a szereplők különböző ételérzékenységeiről esik szó, illetve arról, hogy milyen élelmiszereket nem fogyaszthatnak.

Mivel a fenilketonúria betegség természeténél fogva és annak súlyos következményeit figyelembe véve, elkerülhetetlen, hogy a gyermek tisztában legyen vele, mit ehet és mit nem (nem fogadhat el az iskolában egy szelet csokoládét valamelyik társától például), „B” gyermek teljes mértékben tudatában van betegségének. Ezt összevetve a kérdéseimmel adott válaszaival elmondhatjuk, hogy a mesekönyvekben is, legyen az egy hosszabb meseregény (*A macska mondja meg!*), természettudós által írt gyermekeknek szóló ismeretterjesztő (*A madáretető vendégei*) vagy kifejezetten PKU-s betegeknek készült segítő mesekönyv (*PIKUval az élet*) az ragadja meg a figyelmét, ami a mindennapjait is keretezi. Ezen az alapon, hogy kinek mit szabad ennie, melyik szereplő miért nem ehet bármit, amit csak szeretne. A három mesekönyv elemzése kognitív narratológiai szempontból olyan értelmezési lehetőségeket kínál, amelyek egyértelműen köthetőek „B” gyermek anyagcsere-betegségéhez.

Megállapíthatjuk, hogy a fenilketonúria egy olyan betegség, amely a velejáró életmódon keresztül jellegzetes sémákat hoz létre a befogadói attitűdben a kutatásban résztvevő gyermek esetében. Tehát jelen kutatás során azt mondhatjuk, hogy a PKU az a betegség, amely eléri a keresett küszöböt, míg a laktóz és gluténérzékenységet nem befolyásolják olyan mértékben a mindennapokat, hogy a mesék befogadásában különleges mintát hozzanak létre.

A kognitív narratológia egyik kérdése, hogy a végtelen számú különböző olvasói értelmezés alapján, lehet-e konzekvens következtetést levonni. Azt mindenképp megállapíthatjuk, hogy a gyermekek örömmel fedezik fel a mesékben azokat a jelenségeket, amelyek a való életben is körül veszik őket, különösen, ha olyan speciális dolgokról van szó, amiben a közösségekben senki sem osztozik velük. Dolgozatom következtetései arra a kis létszámú csoportra vonatkoztatható, amely a kutatásban részt vett.

A továbbiakban a „B” gyermekkel és családjával készült interjúkban felmerült három gyermekkönyv elemzésével foglalkozom.

4. PIKUval az élet

Balázs Panna televíziós műsorvezető „*PIKUval az élet*” címmel készített rövid mesekönyvet a PKU-val és egyéb anyagcsere-betegségekkel élő gyermekek számára. A könyv PKU-s szülőkkel kollaborálva készült. A mesekönyv egészét tekintve rendkívül direkt és egyszerű. A narrátor végigvezeti az olvasót az anyagcsere-betegséggel járó fő aspektusokon. Fejezetről fejezetre találkozhat a befogadó a fenilketonúria nehézségeivel és az ezekre adott segítő célú válaszokkal.

A PIKUval az élet könyv kognitív narratológiai elemzése során nincs szükség a Horváth Márta által felállított három befogadási folyamatra (univerzális, kulturális, szubjektív), mivel ezek alapvetően egybe esnek. A szubjektív értelmezési lehetőségek szorosan kapcsolódnak mind a kulturális mind az univerzális befogadási folyamatokhoz. Ennélfogva a következőkben az elemzés elsősorban a gyermekkönyv kisebb egységeire vonatkozik, bemutatva a PKU anyagcsere-betegség megtestesülését, egyes fejezetekben előforduló ellentmondásokat és azt, hogy miért kedves a könyv a fenilketonuriás célcsoportnak.

4.1 Piku karaktere

A címben megjelenő Piku nevű plüssállat a fenilketonúria betegség fizikai megtestesülése. A könyv harmadik különálló egységében jelenik meg először a PKU szó, mint a fenilketonúria egyszerűsített, rövidített változata. Piku karaktere egyértelműen ezt szimbolizálja.

„- *Hogy is van az a fura szó? – kíváncsiskodott Vica*

„- *Fenilketonúria – felelte lassan, tagoltan Piku. – Sokkal könnyebb megjegyezni úgy, hogy PKU.*”²⁶

Azzal, hogy egy kedves, szerethető plüssállattá változik a fenilketonúria a történetben, közelebb hozza a gyermekeket betegségükhöz. Annak köszönhetően, hogy a történetben szereplő Vica legkedvesebb plüssállata Piku, akit a betegségről neveztek el, a szöveg olyan befogadói attitűdöt implicál, amely a betegség pozitív megélésre vonatkozik. A PKU-t megtestesítő figura pozitív, így maga a PKU is pozitívvá válik. Piku karakterét tehát a betegség fizikai megtestesülésének tekinthetjük. A könyv illusztrációi között megjelenik például, ahogy Vica megöleli Pikut. Ez ugyan csak illusztráció formájában van jelen, de a szöveg, a párbeszéd hangvétele alátámasztja a pozitív kapcsolatot. Az említett kép értelmezhető elfogadásként vagy részvétként is. Az illusztráción a Piku plüssállat arckifejezése együttérzésről árulkodik. Azt gondolom ezt az anyagcsere-betegséget inkább elfogadni lehet, mintsem pozitívnak vagy különleges adottságnak tekinteni. Azt mondhatjuk, hogy a PKU-t szimbolizáló plüssel való pozitív kapcsolat, annak elfogadása, hogy ezzel a betegséggel kell együtt élni és tudni kell vele együtt élni.

Piku vezeti végig a főhőst az anyagcsere-betegség főbb aspektusain, azokon a problémákon, amelyekkel a gyermekek napról napra találkozhatnak. A karakter elsődleges célja, hogy a betegség megélését pozitívan tüntesse fel. A gyermekek számára kínál a könyv egy egyértelmű utat a betegség elfogadására.

A következőkben ennek a kérdésnek a problémáját járom körbe, illetve a PKU-s gyermekekre vonatkozó speciális értelmezési lehetőségeket.

4.2 PIKUval az élet egyes fejezeteinek elemzés

A történet a főszereplő Vica születésétől ível egészen addig, amíg az utolsó fejezetben Pikuval a jövőbe tekint a kislány. (*Megszülettem; Egyre könnyebb*) Ebben a két fejezetben kapnak leginkább hangsúlyt az orvosi vizsgálatok, amelyeket a gyermekeknek el kell szenvedniük. Valószínűleg egy kisgyermek számára kellemetlenebb a rendszeres vérvétel, mint az a kérdés, hogy növényi vagy tehéntejből készült sajtot fogyaszt-e. Az utolsó fejezetben két mondat erejéig megjelenik az is, hogy az anyagcsere- betegségből nem lehet meggyógyulni, mint egy megfázásból:

„-*Ha nagy leszek, akkor elmúlik a PKU, mint egy vacak megfázás?*”²⁷

²⁶Balázs Panna, PIKUval az élet, Magyarországi PKU Egyesült, 2019 4

²⁷ Balázs Panna, PIKUval az élet, Magyarországi PKU Egyesület, 2019

Úgy tűnik Piku örökre az életük része marad, de az idő múlásával egyre kevesebb szükségük lesz a plüssállatra gyermekeknek. Ebben a két fejezetben is megjelenik az a didaktikusság, amely az egész könyvet végigkíséri.

Korábban egyszerűnek és direktnek neveztem a szövegezést. Ezt a didaktikusság okozza és az, hogy mindössze 11 rövid oldalban kívánja a szerző megfogalmazni a betegség legfontosabb jellemzőit. A mesekönyv nyilvánvaló nevelő szándéka miatt elsősorban alkalmazott irodalomnak tekinthető. Emiatt esztétikai eszköztárral nehezen vizsgálható, de nem is célja, hogy esztétikai szempontok mentén legyen elemezhető. A cél sokkal inkább az, hogy ezeknek a gyermekeknek megpróbálja néhány gondolatát megfogalmazni, kérdéseikre újra választ adni és megerősíteni, hogy nincsenek egyedül ebben a helyzetben. Béres Judit *Egy személyközpontú biblioterápia felé* című tanulmányában tesz említést Gilbert Edit és Jeney Éva irodalomtörténészek megközelítéséről. Míg Jeney értelmezése szerint nagy hangsúly van az esztétikai értéken, Gilbert sokkal inkább a befogadó egyéni megértése felől közelíti meg a kérdést.²⁸ Az itt elemzett mesekönyv szempontjából is a gyermekek személyes interpretációjára kerül a hangsúly. A mesekönyv specifikusan a PKU-s gyermekek csoportjának készült, így az ő nehézségeikre összpontosít. Mivel egyéb történetstílust nem találunk a mesekönyvben, mint a fenilketonúriás gyermek mindennapjai, ezek a gyermekek érezhetik magukat igazán megszólítva. Az irodalomterápia felől nézve a mesekönyv olvasásának célja az, hogy ezek a gyermekek felismerjék magukat a történetben, érzéseik megerősítést nyerjenek. A szöveg értelmezése így ezeknek a gyermekeknek a személyes befogadói tapasztalatukkal együttesen jöhet létre.

Korábban már említettem A. Jászó Anna az olvasói válasz kutatásáról szóló tanulmányát. Ebben a műben tűnik fel a *reader response* vagy olvasóközpontú elemzés fogalma, melynek alapjául I. A. Richards angol irodalomkritikus jelentésemélete szolgál. Richards elméletének a dolgozat szempontjából legfontosabb pontja, hogy az értelmezés magában a befogadóban van.²⁹ Egyes szavakhoz különféle tartalmi jelentések társulhatnak, attól függően, hogy az olvasó milyen előzetes tapasztalatokkal rendelkezik. A *Pikuval az élet* mesekönyv szituáció mind olyanok, amelyekkel az anyagcserebeteg gyermekek életük során már találkozhattak. Ellenben nem valószínű, hogy a szituációkra adott válaszaik pontról pontra megegyeznének a leírtakkal.

²⁸ Béres Judit, *Egy személyközpontú biblioterápia felé*, Helikon 2016/2, 259-260

²⁹ Odgen O. K. – Richards, I. A, *The meaning of meaning*, London: Routledge–Kegan Paul, 1923 idézi: A. Jászó Anna, Új pedagógiai szemle. 1996/3. 11-12

A *Csokitorta tilalom* című fejezetben jelenik meg, hogy mi történik egy PKU-s gyermekkel, ha olyat eszik, amit nem szabad. Erre a kérdésre adott válasz a következő:

„Ha olyasmit eszel, amit nem szabad, annak nem örülne a tested, és nem lehetnél olyan okos, mint most -...”

Ehhez hasonló megkérdőjelezhető szituációval gyakorlatilag a könyv minden egyes fejezetében találkozunk, mindamellett, hogy a fenilketonúria legfontosabb aspektusai pontosan jelennek meg. Egy ilyen helyzetre nem csak megértéssel reagálhat egy gyermek, hanem választhatja a csokitortát is az okosság helyett.

A *Számolni tanulunk* című fejezetben megjelenik például a dietetikus karaktere is, aki segíti a családot abban, hogyan tudnak megfelelően étkezni az anyagcsere-betegség mellett. Illetve maga a cím is egyértelmű, hiszen ezeknek a gyermekeknek nagyon fontos számontartaniuk, miből mennyit ettek, különös tekintettel a fehérjeforrásokra. Ehhez a kérdéskörhöz tartozik a *Szabad-Nem szabad* című fejezet is. Itt én egy kissé megkérdőjelezhetőnek találom azt, hogy Piku a következőképpen nyilatkozik:

„Irtó szerencsés vagy, mert nem kell enned puffasztó babféléket, meg tojást, ami úgyis olyan trutyis, ha rántottát csinálnak belőle”³⁰

Ezt összekötném a *Fő az egészség* című fejezetben szereplő felvetéssel, miszerint a főszereplő nagymamája hazudik arról, hogy szereti-e a brokkolit, illetve a történet szerint csak unokája kedvéért csinál úgy, mintha szeretné. Ez az üzenet az előzőekhez hasonlóan értelmezhető úgy, mint egy PKU-s gyermek mindennapi problémája, de véleményem szerint nem jó a gyermekekben olyan interpretációt indítani, hogy a szülők a kedvükért hazudnak, vagy hogy bizonyos ételek egyébként is rosszak és szerencse, hogy nem ehetnek belőlük. Egy segítő, illetve tanító célú mesekönyvnél, amely azt a célt szolgálja, hogy a gyermekek minél inkább azonosulni tudjanak a történetekkel, nem szerencsés azt táplálni beléjük, hogy a szüleik esetleg hazudnak nekik.

Nábrády Mária pszichológus *A hazugság pszichológiája* című művében ír a gyermekek hazugságokra vonatkozó ítéletalkotásáról. Alapvetően elmondhatjuk, hogy az óvodás és kisiskolás korú gyermekek értelmezése a hazugságokkal kapcsolatban erősen eltérő a felnőttekétől.

³⁰ Balázs Panna, *PIKUval az élet*, Magyarországi PKU Egyesület, 2019

„Piaget szerint a gyerekek erkölcsi felfogása 5-7 éves korban az engedelmesség, szófogadás köré szerveződik, a hierarchiában felettük állók által hozott szabályoknak - azokat szó szerint véve - kell engedelmeskedni. Aki ezeket a szabályokat megszegi, elítélendő.”³¹

Így azt mondhatjuk, hogy a PIKUval az élet című gyermekkönyvben megjelenő kegyes hazugságoknak nincsen funkciója, hiszen a korosztály, amelynek szól, alapvetően is feltétel nélkül elfogadja a szülők által létrehozott szabályokat. Jelen esetben, hogy bizonyos ételeket bizonyos okból nem fogyaszthatnak. Ennek magyarázására nincsen szükség a gyermekkönyvben megjelenő kegyes hazugságokra, amelyek inkább bizonytalanságot okozhatnak a gyermekekben azáltal, hogy a feltétel nélkül elfogadott szülői iránymutatás megkérdőjeleződik a szereplő Vica által.

4.3 A könyv megjelenése a mindennapokban

Az itt felmerülő kérdések mellett is a mesekönyv egyedülálló alkotás és többek között biblioterápiás lehetőségeket rejt magában. Béres Judit már említett tanulmányában leírt módszertan szerint, az irodalom terápia személyközpontú felfogásának egyik célja, hogy a műveket, ne csak azok elolvasása érdekében vegyük kezünkbe, hanem a terápiás cél érdekében beszéljünk is róla.³² Tehát ne pusztán a szövegre koncentráljunk önmagában, hanem azok különféle értelmezésére is, az olvasás által kiváltott érzésekre. A „B” gyermek szüleivel készült interjú során az egyik kérdésem arra vonatkozott, hogy a gyermek az mesehallgatás idején kívül mennyit emlegeti a megismert történeteket. Kiderült, hogy a mindennapi élet során is felmerülnek a mesék egyes karakterei vagy szituációi. „B” gyermek édesanyja elmondása szerint különböző kifejezetten segítő célú mesekönyvekben olvasottakat (az interjú során a *Mit kezdünk a ...* könyvsorozat hangzott el példaként) nap mint nap alkalmazzák.

5. A macska mondja meg! mesekönyv

A *macska mondja meg!* című meseregény elemzéséhez különös segítséget nyújt a korábban leírt kognitív narratológia irányzata, illetve A. Jászó Anna olvasói válaszkutatással foglalkozó tanulmánya.

Volt szerencsém mind a könyv szerkesztőjétől, mind szerzőjétől információkat kapni a könyv keletkezési körülményeit illetően. Ennek eredményeként világossá vált, milyen nagy mértékben eltért „B” gyermek értelmezése a szerző előzetes számításaitól, céljától.

A könyv a Boook kiadó gondozásában jelent meg 2019-ben Rátkai Kornél illusztrációival.

³¹ Nábrády Mária, *A hazugság pszichológiája*, Akadémia, 2006, Budapest, 69.

³² Béres Judit, *Egy személyközpontú biblioterápia felé*, Helikon 2016/2, 265-266

Bíró Zsófia válaszából, amit a befogadói értelmezésre irányuló kérdésekre adott, világossá vált, hogy nem volt kifejezett célja az ételérzékeny gyermekeket megszólítani.³³ Egy korábbi interjúban úgy nyilatkozott, hogy *A macska mondja meg!* meseregényt alkalmazott irodalomnak vagy felvilágosító irodalomnak tekinti.³⁴ A kérdésekre, hogy segítő mesekönyvként tekinthetünk-e rá, a szerzőtől azt a választ kaptam, hogy előzetesen erre nem gondolt, de véleménye szerint minden mesekönyv segítő célú.³⁵ Ezt a megközelítést alátámasztja a dolgozat irodalomterápiával foglalkozó fejezete. Bármilyen szépirodalmi szöveget felhasználhatunk terápiás és segítő célzattal.

Egy 2019-ben megjelent interjú a szerzővel azzal a felütéssel kezdődik, hogy „*Azért mesét írtam, mert a mesékben lehet rendszerszintű változásokról beszélni*”.³⁶ Ebből a mondatból is kitűnik, amit az interjú további része, illetve, amit a saját tapasztalataim is alátámasztanak. Bíró Zsófia nem egy kisebbségi csoportot szeretett volna megszólítani, nem ételérzékeny gyermekek számára szeretett volna egy olyan mesét alkotni, amelyben magukra ismerhetnek, hanem az élelmiszeriparral kapcsolatos problémákra szeretett volna rávilágítani. Alapvetően a többségi társadalmat kívánta megszólítani, nem egy olyan kisebbségi vagy perifériára került csoportot, akik egyébként megjelennek a könyvében.

5.1 Tartalom ismertetése

Mielőtt összehasonlítom az elkészült interjú alapján „B” gyermek értelmezését és azt, hogy a szerző milyen értelmezési lehetőséget lát *A macska mondja meg!* meseregényben, össze kell foglalom, miről szól a könyv.

A történetben egy csapat macska összefog a „*kisgazdik*” vagyis a gyermekek egészségéért, akik különböző ételintoleranciáktól és allergiáktól szenvednek. Az ötleteik megvitatására egy gyűlést szerveznek, amelyen részt vesz a munkanélküli biomérnök, Peti is. Petinek köszönhetően a macskák szembesülnek azzal, mennyi káros táplálékot fogyasztanak gazdáik. Megjelenik *Multimama* karaktere, aki épp azt képviseli, amitől a gyermekeket óvni kellene a meseregény szerint. Multimama egy élelmiszer-üzletlánc vezetője, akinek elsődleges szempontja a bevétel növelése. Kiderül, hogy a lényeg az eladhatóság, hogy minél több bevételhez jussanak a cégek és nem számít milyen káros anyagok kerülnek a *kis és nagy gazdik*

³³ Bíró Zsófia személyes közlés (email, 2024.11.14)

³⁴ Nők Lapja Café: Bíró Zsófia: „Azért mesét írtam, mert a mesékben lehet rendszerszintű változásokról beszélni”. Andersen Dávid <https://nlc.hu/eletmod/20191002/biro-zsofia-macska-mondja-meg-konyv-ratkai-kornel-interju/#> 2019. (2024)

³⁵ Bíró Zsófia személyes közlés (email, 2024.11.14)

³⁶ Nők Lapja Café: Bíró Zsófia: „Azért mesét írtam, mert a mesékben lehet rendszerszintű változásokról beszélni”. Andersen Dávid <https://nlc.hu/eletmod/20191002/biro-zsofia-macska-mondja-meg-konyv-ratkai-kornel-interju/#> 2019. (2024)

szervezetébe. A szereplő macskája *Blanka* kihallgat egy beszélgetést gazdája, és annak beosztottja között. Ez a részlet mutatja be legjobban, Bíró Zsófia mit értett a profitmaximalizálás alatt és miben látja ő azt a problémát, amelyre könyvén keresztül fel szeretné hívni a fiatal olvasók figyelmét.

„-Na és ha nincs eperszezon? Epernek mindig kell lennie. Mindegy milyen íze van, csak legyen szép nagy. Meg fogják venni. (...) Hozzatok paradicsomot is. (...) Na és, ha kemény? Enni akarod vagy dobálni? Minél olcsóbban... (...) Csak legyen a dobozán hercegnő. Vagy autó. Vagy robot. Vagy mit tudom én, mire buknak mostanában a kölykök. Addig nyávognak az anyjuknak, amíg megveszik. Írjátok rá a dobozára, hogy bió.”³⁷

A *Pikuval az élet* mesekönyv kapcsán korábban említettem, hogy a gyermekkönyv számos kegyes hazugságot tartalmaz a szülők felől gyermekeiknek. A *macska mondja meg!* könyv pontosan az őket érő hazugságokra világít rá, többek között az itt idézett résszel is. Érdekesnek tartom, hogy egy olyan szituáció, mint „*Addig nyávognak az anyjuknak, amíg megveszik*” milyen reakciót vált ki a gyermekekből. Azt gondolom, hogy míg egy felnőtt olvasó eljut esetleg az önkritikáig azáltal, hogy felismeri negatív viselkedési mintáját, addig a gyermekek többsége nem fogja érzékelni a párhuzamot.

Nábrády Mária pszichológus *A hazugság pszichológiája* című könyvében a következőképpen fogalmaz:

„Az óvodáskorú gyerekek megítélése a hazugságról abban különbözik a felnőttekétől, hogy ők a tett szándékát még nem veszik bele az ítéletalkotás folyamatába: csak a következmény érdekli őket.”³⁸

Ha elfogadjuk tehát, hogy a gyermekek ítélete a hazugságok kapcsán nem függ a hazugság szándékától elmondhatjuk, hogy A *macska mondja meg* című regényben felmerülő hazugságok jóval kisebb súllyal fognak megjelenni értelmezésükben. Azok következményei számukra nem kézzel foghatóak, legalábbis a bio vagy nem biogazdálkodásból származó termékek átcímkeztése, egyes termékek gyermekek számára kíváncsító csomagolása nem olyan következmény, amely a gyermekek ítéletében súlyosak lennének.

A történet során számos komoly szociális probléma is felmerül. Bíró Zsófia elmondása szerint szándékos volt az érzékenyítés³⁹, bár máshonnan közelíti meg a kérdést véleményem szerint, mint ahogy azt a gyermekek értelmezni tudnák. Mind a korábbi vele készült interjúban, mind

³⁷ Bíró Zsófia, *A macska mondja meg! Mit egyél és mit ne*, Boook kiadó, 2019. 27

³⁸ Nábrády Mária, *A hazugság pszichológiája*, Akadémia, 2006, Budapest, 69

³⁹ Bíró Zsófia személyes közlés (email, 2024. 11.14.)

akkor, amikor volt szerencsém saját kérdéseimet is feltenni neki, az derült ki, hogy elsősorban a jelenlegi trendek ellen szeretett volna fordulni, illetve főként arra szeretne volna felhívni a gyermekek figyelmét, hogy mennyi káros dolgot esznek. Egyúttal az is célja volt, hogy figyelmeztesse a gyermekeket, hogy a felnőttek milyen könnyedén hazudhatnak nekik, például azzal, hogy egy élelmiszerre, amelynek semmi köze biogazdálkodáshoz, ráragasztják a „bio” címkét.⁴⁰

5.2 Megjelenő szociális problémák

Az imént említettem, hogy számos szociális probléma felmerül a történetben. Az egyik ilyen *Peti*, a munkanélküli biomérnök karaktere, aki nem csak munkanélküli, de otthontalan is. Az ő megfelelőjének tekinthetjük a macskák között *Rettenetes Ivánkát*, akinek szintén nincsen otthona. A későbbi fejezetek során mindkettőjüket „befogadja” *Ilka néni, aki boldogtalan, mert nincsen senkije*.⁴¹

Ezzel a három szereplővel a meseregény rögtön körüljár olyan problémákat, mint a munkanélküliség, az otthontalanok kérdése, az egyedülélő, magára maradt idős asszony problémája és az állatok örökbefogadása. *Multimama* karakterén keresztül egy magányos, csak a karrierjének élő embert ismer meg a befogadó. Megjelennek az állatkísérletek is, melyeket kutyákon és macskákon is végeznek.⁴²

Ezek mind olyan jellegű szociális, társadalmi kérdések, amelyekkel a gyermekek nap mint nap találkoznak tudtukon kívül. A szerzőnek kifejezetten szándékában állt minél sokszínűbb szereplőgárda felsorakoztatása. Úgy gondolja, a mai mesék nagy része ugyanarra a sémára épül, ugyanazon 4-5 szereplőtípus jelenik meg bennük és a gyermekek így nem találkoznak a perifériára szorult társadalmi csoportokkal.⁴³

A célcsoportot Bíró Zsófia az alsó tagozatos gyermekekben látja, akiknek még felolvasnak a szüleik, de saját maguk is tudnak már olvasni, illetve ez az a korcsoport, akikkel érdemben lehet beszélni arról, hogyan akarják őket a felnőttek a *profitmaximalizálás* céljából kihasználni.⁴⁴

Ezek mind rendkívül fontos kérdések és ezekre tekintve érthető, miért titulálta Bíró Zsófia alkalmazott irodalomnak vagy felvilágosító irodalomnak a meseregényt. A továbbiakban mégis arra szeretnék rávilágítani, miért feltételezhető, hogy a vizsgált gyermekek esetében nem a

⁴⁰ Nők Lapja Café: Bíró Zsófia: „Azért mesét írtam, mert a mesékben lehet rendszerszintű változásokról beszélni”. Andersen Dávid <https://nlc.hu/eletmod/20191002/biro-zsofia-macska-mondja-meg-konyv-ratkai-kornel-interju/#> 2019. (2024)

⁴¹ Bíró Zsófia, *A macska mondja meg! Mit egyél és mit ne*, Boook kiadó, 2019

⁴² Bíró Zsófia, *A macska mondja meg! Mit egyél és mit ne*, Boook kiadó, 2019. 58-60

⁴³ Bíró Zsófia személyes közlés (email, 2024.11.14)

⁴⁴ Bíró Zsófia személyes közlés (email, 2024.11.14.)

biogazdálkodásra és multicégekre vonatkozó felvilágosító tartalmak fognak elsődleges értelmezésként funkcionálni.

A kutatás során „B” gyermekkel és szüleivel készült interjúm azt mutatja, hogy a szerző előzetes feltevése a befogadói értelmezést tekintve nincs összhangban a valós eredménnyel.

Arra a kérdésre keresem a választ a továbbiakban, hogy milyen értelmezésnek köszönhetően vált *A macska mondja meg!* meseregény a fenilketonúriával élő „B” gyermek leggyakrabban olvasott mesekönyvévé.

5.3 Egyedi értelmezési lehetőség

A fenilketonúria anyagcsere-betegség egy sarkalatos pontja, hogy a beteg mit ehet és mit nem. „B” gyermek édesanyja elmondása szerint gyermeke a könyv azon részeit kedveli leginkább, amelyek arról szólnak, hogy a mesében megjelenő szereplőknek milyen ételintoleranciája van.⁴⁵ Ez összeköthető a gyermek másik kedvelt mesekönyvével *A madáretető vendégeivel*, amelyben a narratíva, hogy milyen táplálékok megfelelőek a madarak számára.

A szövegben találhatóak a gyermekek számára olyan idegen szavak, mint a mikroszkóp, ásványi anyagok vagy maga a glutén. Ezek magyarázata a könyv végén egy szószeretben található meg, ezzel erősítve az ismeretterjesztő olvasatot.

A könyvet gyermeküknek a szülők jóval az ajánlott általános iskolás kor előtt olvasták fel.⁴⁶ Így a gyermeknek természetesen rengeteg ismeretlen kifejezéssel kellett szembesülnie a szószeretben szereplő szavakon túl is, de a tapasztalat azt mutatta, hogy nem ezek keltették fel a figyelmét, hanem rátalált azokra a szövegrészekre, amelyekkel azonosulni tudott.

Ide kötném a kognitív narratológiával, illetve az olvasói válaszkutatással foglalkozó fejezetemet. Jeney Éva tanulmányában úgy fogalmaz, hogy a kognitív narratológiai kutatások két fontos kérdésre is választ adhatnak, amelyek a szerző szándék és a befogadói értelmezés kapcsolatát vizsgálják. Itt ismét idézem a két kérdést, amely már az elméleti háttér bemutatásában megjelent.

„Az egyik az, milyen értelmezéseket idéznek elő a történetek, s hogy azokat idézik-e elő, amelyek előzetesen feltételezett elvárásainknak megfelelnek. A másik, hogy az értelmezések kidolgozásának valóságos mechanizmusai megfelelnek-e azoknak a mechanizmusoknak,

⁴⁵ Anonim adatközlő, „B” gyermek édesanyja 2024.10.29 (hangfájl)

⁴⁶ Anonim adatközlő, „B” gyermek édesanyja 2024.10.29 (hangfájl)

amelyeket a klasszikus narratológia képviselői feltételeztek, vagy ha nem, akkor miben térnek el azoktól?”⁴⁷

Jelen esetben a klasszikus narratológia felől megközelítve, valamint a szerzői szándék tudatában azt mondhatjuk, hogy várhatóan a gyermekek egy izgalmas történetként fogják értelmezni a meseregényt, amelyben megjelennek olyan ismeretlen területek, amelyekre rákérdeznek a felolvasás során. Feltételezhető, hogy a macskák csoportjával fognak együtt érezni és Multimama karaktere ellenszenves lesz a számukra. Emellett nem gondolom, hogy eljutnak arra a következtetésre, amire a szerző igazán szeretne rávilágítani. Véleményem szerint a gyermekek értelmezése nem mutat számukra ismeretlen területekig. Ezalatt a *biogazdálkodást*, a *profitmaximalizálást*, a *multicégeket* értem.

Ha a kognitív narratológia eszközeit használva vizsgáljuk a kérdést és figyelembe vesszük a *reader response* elmélet alapjául szolgáló, I. A. Richardstól származó *jelentéselméletet*⁴⁸, azonnal bővülni kezd a lehetséges értelmezések száma. Amennyiben minden befogadói értelmezés függ a befogadó mentális állapotától, előzetes tudásától, saját tapasztalataitól, már nem meglepő, hogy „B” gyermek értelmezése elsősorban arra irányul, hogy a szereplő gyermekek nem ehetnek glutént, nem ihatnak tejet.

„B” gyermek másik legkedveltebb mesekönyvével, *A madáretető vendégeivel* összekötve *A macska mondja meg!* meseregény értelmezését érdekes mintázat alakul ki a gyermek és a történetek befogadásának kapcsolatában. Ha még a speciálisan PKU-s gyermekeknek szóló mesekönyvet nem is illesztjük a sorba, mivel az explicit módon szól az anyagcsere-betegségről, akkor is felfedezhető a két mesekönyv, illetve a fenilketonúria közötti kapcsolat. Mindkét mesekönyv központi témája az étel, élelmiszer, az, hogy „ki mit ehet” és a fenilketonúria fókusza is az étkezésre esik a mindennapokban. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy „B” gyermek befogadói tapasztalata összefüggésben van betegségével. A macska mondja meg! meseregényben a szerzői céltól eltérő értelmezés is így alakulhatott ki. Azt a részletet ragadta ki a gyermek, amelyhez kapcsolódni tudott.

Annak ellenére, hogy Bíró Zsófiának nem volt célja megszólítani az ételérzékeny vagy anyagcserebeteg gyermekek kisebbségi csoportját, számos ponton kínál lehetőséget ezeknek a gyermekeknek a sajátos értelmezési lehetőségeire. A könyvben feltűnik olyan karakter is, aki pollenallergiája miatt nem vehet részt az osztálykiránduláson. Itt megjegyezném, hogy ez nem egy fiktív probléma. Ahogy egy fenilketonúráis gyermekért sem tudnak a pedagógusok teljes

⁴⁷ Jeney Éva, *Kognitív narratológiák*, Literatura, 2017/3 237

⁴⁸ Odgen O. K. – Richards, I. A, *The meaning of meaning*, London: Routledge–Kegan Paul, 1923 idézi: A. Jászó Anna, Új pedagógiai szemle. 1996/3. 11-12

mértékben felelősséget vállalni, ugyanúgy feltételezhető, hogy egy mogyoróallergiás gyermek (aki az allergiás reakció által anafilaxiás, fulladásos állapotba kerül) vagy egy cukorbeteg gyermek sem vesz részt az iskolai kirándulásokon.

6. A madáretető vendégei

Az interjú során felmerült harmadik könyv Schmidt Egon *A madáretető vendégei* című műve volt. Műfajiság szempontjából ez a könyv sem sorolható egyszerűen a mesekönyvek közé, sokkal inkább gyermekeknek szóló ismeretterjesztő irodalomként tekinthetünk rá. A szerző ornitológus volt, ismeretterjesztő munkáját jutalmazták Kossuth-díjjal. A könyv egészén érzékelhető a tudományos igény, a madártan ismereteinek alkalmazása.

6.1 A tartalom összefoglalása

A történet önmagában igen egyszerű, hasonlóan a *PIKUval az élet* című könyvhöz. A *Zolika* nevű szereplő megbetegszik, ezért otthon kell maradnia, majd a nagymamájánál töltött idő alatt megismerkedik a téli kert madaraival. A tudományos pontosság a madarak külső jellemzésében nyilvánul meg, illetve a szerző személyiséget is rendel hozzájuk.

*„Háta kékes, alul rozsdaszínű volt, a szeme körül fekete csík húzódott. Jókor csőrével nagyon finoman megkocogtatta az ablakot. (...) -Valóban elfelejtettem bemutatkozni. Én vagyok a csúszka.”*⁴⁹

Tehát a leírás jóval részletesebb annál, minthogy egy „szép madár szállt az ablakpárkányra”. Ehhez hasonló mondatok mindegyik madár esetében megtalálhatóak, a történet végére a szereplő megismerkedik a széncinegével, a zöldikével, a fenyőpinttyel és így tovább. A könyv illusztrációi során az olvasók maguk is megfigyelhetik ezeket a madarakat és a gyermekek számára ismeretterjesztő hatás alakulhat ki.

Azt, hogy *A madáretető vendégei* bekerült a kutatásba és a másik kettő könyv mellett kognitív narratológiai szempontból elemzem az indokolja, hogy összefüggést találtam az anyagcserebeteg gyermek életmódja és a könyvben tárgyaltak között. Ugyanis a könyv olvasása során a befogadó nem csak a különféle madarak külső tulajdonságait ismeri meg, hanem azt is, melyik madár mit ehet.

6.2 A könyv elhelyezkedése a kutatásban

Már a könyv fülszövegén is olvashatjuk a szerzőnek a madarak táplálkozásával kapcsolatos ismeretterjesztésre irányuló célját.

⁴⁹ Schmidt Egon. *A madáretető vendégei*. Móra könyvkiadó. Budapest. 1986. 7.

*„Szereted a madarakat? Ismered a kíváncsi széncinegét, a kék cinegét, a barátcinegét, a félénk zöldikét, az ügyes csuszkát, a fenyőpintyet, a feketerigót? Ebből a könyvből megtudhatod, hogyan és mivel etetheted őket télen, amikor ezek a kis madarak nem találhatnak maguknak eleséget.”*⁵⁰

Az idézett rész fókuszpontja tehát a dolgozat szempontjából, hogy a könyvből a gyermekek megtudhatják *hogyan és mivel* etethetik a madarakat. A történet a másik két elemzett könyvhöz képest nem tartalmaz semmilyen összefüggést az ételérzékenységgel vagy az anyagcserebetegséggel, azonban hangsúlyosan megjelenik benne a táplálkozás. Ha elfogadjuk a kognitív narratológia egyik alapvetését, hogy az olvasó a szerzővel együttesen alkotja meg a történetet, akkor elmondhatjuk, hogy a fent említett összefüggés hiányában is létezhet olyan befogadói értelmezés, amely az anyagcserebeteg gyermek életmódjához kapcsolódik. Az olvasói válaszkutatást is bevonva az elemzésbe hangsúlyosan vizsgálhatjuk azokat az előzetes élményeket, amelyek befolyásolják a történet értelmezését.

Azt már a dolgozat korábbi részében kifejtettem, hogy egy fenilketonúriával élő gyermek életében döntő szerepet játszik az étkezés. Fontos, hogy mit eszik, miből mennyit eszik, mit nem ehethet. Tehát a mindennapok meghatározó kérdése az étkezés. A korábbi elemzések és az elkészült interjú alapján elmondhatjuk, hogy a „B” gyermek által kedvencnek jelölt gyermekkönyvek mindegyike összefüggésbe hozható betegségével. A madáretető vendégei is értelmezhető egy PKUs beteg előzetes tapasztalatait, élményeit, különleges mentális állapota felől. Ez annak köszönhető, hogy a kognitív pszichológia bevonásával az elemzésbe olyan a szövegtől független sémákat vizsgálhatunk, mint például „B” gyermek vonzalma a táplálkozásról szóló tartalmakhoz. Elemzés a kognitív narratológia mentén

Horváth Márta az értelmezés folyamatát három részre osztja a kognitív narratológiáról szóló könyvében. Ezeket sorra véve elemzen Schmidt Egon könyvét.

Az értelmezés folyamatai közül a harmadik, amely ebben az esetben a legegyszerűbb, univerzális és általában az emberi gondolkodásra jellemző. Ezek olyan értelmezések, amelyek az ember alapvető tapasztalatainak köszönhetőek. Például, ha kopognak az ajtón, feltételezzük, hogy valaki be fog rajta lépni. *A madáretető vendégei* ezen a síkon értelmezve megegyezik a szövegben leírtakkal, mivel a szöveg általában reflektál is azokra az eseményekre, amik ezt a fajta értelmezést aktiválják. Például:

*„A madár minden egyes gallyat alaposan átvizsgált, minden résbe bekukkantott (...)”*⁵¹

⁵⁰ Schmidt Egon. *A madáretető vendégei*. Móra könyvkiadó. Budapest. 1986.29.

⁵¹ Schmidt Egon. *A madáretető vendégei*. Móra könyvkiadó. Budapest. 1986

Itt az olvasó feltételezi, hogy a madár keres valamit, az *átvizsgált* és *bekukkantott* szavak hatására. Majd a szöveg ezt a mondaton belül meg is erősíti.

„A madár minden egyes gallyat alaposan átvizsgált, minden résbe bekukkantott, nem rejtőzik-e rovar vagy báb valahol.”⁵²

A kulturálisnak nevezett értelmezési folyamatokhoz olyan megértések tartoznak, amelyeket különféle konnotációk táplálnak. Egy irodalmi szövegben, ha azt olvassuk, hogy a medve visszahúzódott barlangjába, a gólyák elindultak délre feltételezzük, hogy beköszöntött a tél. Ez annak köszönhető, hogy korábbi olvasmány élményeink és a világról való általános tudásunk a madarak délire vonulásához vagy a medve álmához mind a telet kötik. Egy olyan térségben, ahol a tél, mint hideg évszak nem jelenik meg, ahol az állatoknak nem kell felkészülniük az időjárásváltozásra az értelmezés nem egyértelmű. Nincs olyan előzetes kulturális tudása a befogadónak, amely a madarak vonulását összefüggésbe hozhatná a téli időjárással. A madáretető vendégeiben ezekre a kérdésekre is válaszol a szöveg, így a kulturális síkon való értelmezés sem okoz gondot az olvasónak.

„A csuszka átröppent az etetőre (...) egy napraforgószemmel a csőrében a kertbe repült. A kisfiú látta, amint a barackfa törzsére száll, a magot a meglazult kéreg mögé rejti.”⁵³

A felnőtt olvasó, de akár a gyermek is tisztában van azzal, hogy egyes állatok gyűjtögető életmódot folytatnak. Ezek az információk birtokunkban lehetnek korábbi tanulmányainkból, más ismeretterjesztő tartalmakból vagy megfigyelésekből is. Azonban a könyv, ismeretterjesztő szándéka miatt nem is enged más értelmezést, mint hogy a csuszka a magokat elrejt és raktározza.

„- (...) De a családjában régi szokás, hogy eleséget dugdosunk el a hideg napokra.

– De hiszen most is hideg van – csodálkozott Zolika.

-Raktárakat akkor is kell készítenünk! (...) Soha nem tudhatjuk mikor szorulunk rá.”⁵⁴

Így a befogadó előtt egyértelművé válik az értelmezés módja, anélkül hogy valamilyen kognitív folyamat aktiválódna, mint például a kulturális sémákból eredő értelmezés.

Van az értelmezésnek azonban egy olyan szubjektív módja is, amelynek során eltávolodhatunk a szövegtől és közelebb kerülünk az olvasóhoz. Ha nem a szöveget vesszük az értelmezés elsődleges alapjának, hanem az egyes olvasót egyedi értelmezéseket találhatunk, amelyek

⁵² Schmidt Egon. A madáretető vendégei. Móra könyvkiadó. Budapest. 1986

⁵³ Schmidt Egon. A madáretető vendégei. Móra könyvkiadó. Budapest. 1986

⁵⁴ Schmidt Egon. A madáretető vendégei. Móra könyvkiadó. Budapest. 1986

egyedi sémákra, mentális folyamatokra és tapasztalatokra épülnek. Az anyagcserebeteg gyermekek és specifikusan a kutatásban szereplő „B” gyermek mindennapi életét nagy mértékben az étkezés határozza meg. A vele és édesanyjával készült interjú alapján megállapítottam, hogy felkeltik a figyelmét azok a gyermekkönyvek, amelyekben szerepet kap az ételérzékenység, az anyagcserebetegség vagy általánosan az étkezés. Ez a következtetés levonható az általa kedvencként jelölt gyermekkönyvek tartalmából. *A madáretető vendégei* elemzése azért jelenti alátámasztását megállapításomnak, mert a szövegben sem ételérzékenység sem anyagcsere-betegség nem jelenik meg. A szereplő Zolika megfázása nem tartozik azok közé a megbetegedések közé, amely köthető lehetne „B” gyermek élethelyzetéhez.

A szöveg azonban mindvégig azt tárgyalja, hogy a megjelenő madarak mit ehetnek, a különböző fajta madarak milyen ételt szeretnek és hogy a szereplő Zolika milyen módon adhat nekik eleséget. A kisebb madarak megjelenésére a történetben szereplő Nagymama napraforgómagot tölt a madáretetőbe.

„Nagymama gondosan felfüggesztette az etetőt az ablak elé, színültig töltötte friss napraforgómaggal (...).”⁵⁵

A későbbiekben a többi madár megjelenésével Zolika a madarakkal folytatott beszélgetés során megtudja, melyik madár mit eszik szívesen.

„-, miért hívnak téged meggyvágónak? (...) Talán azért, mert nagyon erős a csőröm, és a cseresznye vagy a meggy magját is meg tudom vele roppantani.”⁵⁶

„(...) egy fázós feketerigó is ott gubbasztott a párkány szélén.

-Én rovarokkal meg gyümölcsökkel élek, nem nagyon szeretem a napraforgót (...) inkább egy kis almát kérnék”⁵⁷

Tehát a könyv központi témájának tekinthető az étkezés. Hiába a madarak étkezési szokásairól szól, de az anyagcserebeteg gyermek, akinek a mindennapjait az étkezés határozza meg olyan értelmezést talál a történetben, amellyel azonosulni tud. A szereplő Zolika a gyermekkönyv elejétől a végéig a madarak étkezésével törődik és ez párhuzamba állítható azzal, hogy az anyagcserebeteg gyermekek és azok szüleik reggel estig az étkezéssel foglalkoznak.

⁵⁵ Schmidt Egon. *A madáretető vendégei*. Móra könyvkiadó. Budapest. 1986

⁵⁶ Schmidt Egon. *A madáretető vendégei*. Móra könyvkiadó. Budapest. 1986

⁵⁷ Schmidt Egon. *A madáretető vendégei*. Móra könyvkiadó. Budapest. 1986

„B” gyermek előzetes tapasztalatai közé tartozik az is, hogy nem szabad bármit megennie. Ennek a tapasztalatnak a birtokában értelmezésében megjelenhet az a tudatosság is, amely a könyvnek célja is, hogy megtanuljuk ezeknek a madaraknak mit szabad enni adni. Saját tapasztalatai által fogékonyabb arra tematikára, hogy bizonyos élőlények mit ehetnek meg és mit nem, hiszen számára sem evidens, hogy bármit elfogyaszthat, ami elé kerül.

Az étkezés tematikájának fontosságát tekinthetjük mind mentális funkciónak mind előzetes tapasztalatnak, amelyek a kognitív narratológiai elemzés és az olvasói válaszkutatás alappilléreit jelentik.

Ahogy a másik két gyermekkönyv esetében, *A madáretető vendégeinél* is találunk biblioterápiás lehetőséget. A gyermekek számára a könyv egy új világot nyit ki, ahol megjelennek különböző étkezési szokások és az ki mit ehet és mit nem. Ez a világ az állatok világa. Biblioterápiás szempontból megközelítve ez is egy felület a gyermekeknek egyéni problémáik feldolgozására. A könyv olvasása és annak későbbi beszélgetésekben való megjelenése során az irodalomterápiás célok érvényesülnek. Alapvetően ugyan az irodalomterápia célja a csoportos terápiás ülés, azonban a gyermekek a mindennapi beszélgetések során is feldolgozhatják nehézségeiket, szorongásaikat az itt elemzett három gyermekkönyv segítségével. Az egyedi értelmezései lehetőségeiknek köszönhetően a történeteket saját betegségükkel vagy ételérzékenységükkel kapcsolatos tapasztalataikra formálhatják.

7. Összegzés

A kutatás során azt vizsgáltam, hogy az ételérzékeny és anyagcserebeteg gyermekek különleges életmódja milyen kihatással van a meseolvasási szokásaikra. Feltételeztem, hogy esetleg különleges mintázatok fedezhetők fel ezeknek a gyermekeknek a mesékkel való viszonyában.

Interjúkat készítettem, amelyeknek eredményéből azt a megállapítást tettem, hogy az első és legmeghatározóbb kérdés a témában, hogy az adott ételintolerancia vagy anyagcsere-betegség mennyiben befolyásolja a gyermek mindennapi életét. Ha az adott betegség vagy intolerancia eléri azt a küszöböt, hogy a gyermekek életét alapjaiban határozza meg, kimutatható a hatás a meseolvasási szokásokra tekintve is.

A kutatást véleményem szerint érdemes lenne cukorbeteg gyermekekkel bővíteni, illetve érdekes lehet még a mogyoróallergiás gyermekek köre is. Ezek a betegségek a PKU-hoz hasonló életmódbeli változtatásokat igényelnek.

A kognitív narratológia irányzata segítséget nyújtott az interjúk és az azokban felmerült mesekönyvek értelmezéséhez. Jelen esetben olyan gyermekek történetekre adott reakcióit, akiknek a mindennapok nehezebbek, mint egészséges társaiknak, érdemes a kognitív tudományok felől is vizsgálni. A kognitív tudományok és a klasszikus narratológia találkozásából fejlődött kognitív narratológia lehetőséget nyújt arra, hogy a szöveg helyett az egyénekre koncentráltan elemezzünk egyes befogadói értelmezéseket.

A kognitív tudományok közelében maradva vizsgáltam azt is, hogy milyen biblioterápiás lehetőségek rejlenek az itt említett mesekönyvekben. Az interjúk eredményeivel összekötve elmondható, hogy ha nem is tudatosan, de a családok használják ezeket a mesekönyveket irodalomterápiásnak mondható célokra. Azzal, hogy a meseolvasás aktusán kívül is beszélnek a történetekről elindulhatnak olyan mentális folyamatok, amelyek csökkentik a szorongást, a kirekesztettségérzést.

Természetesen azt el kell fogadnunk, hogy a végtelen számú értelmezési lehetőségnek köszönhetően nem vonható le általános következtetés egy, vagy akár több interjúból sem. Azt viszont megállapíthatjuk, hogy „B” gyermek értelmezései igen szoros összefüggésben állnak anyagcsere-betegségével. Azok a megfogalmazások kedvesek egy ilyen gyermek számára, amelyek ismerősek neki. A vele készült interjú és az említett három mesekönyv alapján levonható a következtetés, hogy a mesekönyveken keresztül is megpróbálja újra és újra elhelyezni betegségének egyik kulcspontját, azt, hogy vannak ételek, amik ártanak neki. Olyan témákhoz tud kapcsolódni, amelyekkel a hétköznapi élete során is találkozik. Az esetleges irodalomterápiás hatás is ezáltal tud megvalósulni. Ha a gyermek képes felismerni önmagát a történetben, vagy olyan szituációkra rámutatni, amelyek vele is megtörténtek, akkor elkezdődhetnek benne egyéb a szövegen túlmutató mentális folyamatok is.

A kutatás során az általam vizsgált szűk csoportban megállapítottam, hogy az ételérzékenységnek vagy az anyagcsere-betegségnek el kell érnie egy küszöböt, ahhoz, hogy az olvasmányok befogadásában különleges mintát fedezhessünk fel. Ez azt jelenti, hogy az ételérzékenységnek vagy az anyagcsere-betegségnek meg kell határoznia a gyermekek mindennapjait. Ekkor alakul ki az a befogadói attitűd, amelyet „B” gyermek olvasmányain végzett esettanulmányon vizsgálhattunk.

Tartalom

1.	Bevezetés.....	1
2.	Elméleti és módszertani háttér	2
2.1	A kutatás alapját szolgáló interjúk.....	2
2.2	Kognitív narratológia.....	4
2.3	Biblioterápia	8
3.	Interjúk értékelése	10
4.	PIKUval az élet	13
4.1	Piku karaktere	13
4.2	PIKUval az élet egyes fejezeteinek elemzés.....	14
4.3	A könyv megjelenése a mindennapokban.....	17
5.	A macska mondja meg! mesekönyv.....	17
5.1	Tartalom ismertetése.....	18
5.2	Megjelenő szociális problémák	20
5.3	Egyedi értelmezési lehetőség.....	21
6.	A madáretető vendégei.....	23
6.1	A tartalom összefoglalása	23
6.2	A könyv elhelyezkedése a kutatásban.....	23
7.	Összegzés	27

Felhasznált szakirodalom

Andersen Dávid, Bíró Zsófia: „Azért mesét írtam, mert a mesékben lehet rendszerszintű változásokról beszélni”. <https://nlc.hu/eletmod/20191002/biro-zsofia-macska-mondja-meg-konyv-ratkai-kornel-interju/#> 2019. (2024)

Bernáth Árpád, Orosz Magdolna, Radek Tünde, Rácz Gabriella, Tőkei Éva, *Irodalom, irodalomtudomány, irodalmi szövegelemzés*, https://germanistik.elte.hu/irodbev/4fejezet.htm#_Toc147040109, (2024.11.14)

Béres Judit, *A tranzaktív irodalomelmélet biblioterápiás alkalmazhatóságáról*, MTA Irodalomtudományi intézet, 2013

Béres Judit, *Egy személyközpontú biblioterápia felé*, Helikon 2016/2

Gulyás Enikő, *A biblioterápia kialakulása, fejlődése és fogalmi változásai, valamint helye a könyvtárban*, Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2015/1

Horváth Márta, *A történet mondás eredete – Irodalom, evolúció, kogníció*, Typotex, Budapest, 2020

Horváth Márta, „Megtestesült olvasás” – a kognitív narratológia empirikus alapjai, *Literatura* 2011/1

A. Jászó Anna, *Az olvasó és a szöveg. Az olvasói válaszkutatás lényege*, Új pedagógiai szemle, 1996/3

A. Jászó Anna, *Az olvasás múltja és jelene. Az olvasás grammatikai, pragmatikai és retorikai megközelítésben*, Budapest, Trezor, 2006.

Jenei Teréz, *Segítő könyvek a kortárs magyar gyermekirodalomban*, Magiszter 2019/2

Jeney Éva, *Kognitív narratológiák*, *Literatura*, 2017/3

Jeney Éva: *Nyitott könyv. Irodalom, terápia, elmélet*. Budapest, Balassi Kiadó, 2012

Laktózérzékeny.hu, <https://laktozerzekeny.hu/mit-ihat-es-ehet-egy-laktozerzekeny-es-mit-nem-osszefoglalo-tablalat/> , (2024.11.24)

Nábrády Mária, *A hazugság pszichológiája*, Akadémia, 2006, Budapest

RIROSZ, <https://www.rirosz.hu/betegsegleiras/fenilketonuria/> , (2024.11.24)

Vecsey Zoltán: *Kognitív narratológia*. In: *Új elméletek a narratológiában*, Grimm, Szeged, 2010

World Allergy Organization Journal: A global survey of changing patterns of food allergy burden in children, <https://waojournal.biomedcentral.com/articles/10.1186/1939-4551-6-21> 2013 (2024)

Felhasznált szépirodalom

Bíró Zsófia, *A macska mondja meg! Mit egyél és mit ne*, Boook kiadó, 2019

Balázs Panna, *PIKUval az élet*, Magyarországi PKU Egyesület, 2019

Schmidt Egon. *A madáretető vendégei*. Móra könyvkiadó. Budapest. 1986

Anonim adatközlőkkel készített interjúk

„A” gyermek, 2024.10.05, hangfájl

„A” gyermek édesapja 2024.10.15, hangfájl

„B” gyermek 2024.10.29, hangfájl

„B” gyermek édesanyja 2024.10.29, hangfájl

„K” gyermek 2024.10.05, hangfájl

„K” gyermek édesanyja 2024.10.05, hangfájl